

תולדות הרפואה

מחלותיו של רבי יהודה הנשיא לאור הרפואה המודרנית

אסתי דבור'צקי,

חוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת חיפה

מחלת המעינים של רבי ידעה עליות וירידות. הטבה זמנית הושגה באמצעות יין תפוחים נושן של נוכרי. מפאת ההחמרה בסיבלו, הוא נאלץ להשתמש בלית ברירה במשקה זה. ההטבה לא היתה שלמה ולא התמידה [6]. יש לציין, שמחלת המעינים היתה בראש מעייניו של הרבי. כאשר הוא דן עם רבי חייא בסימנים הקשורים לסיבות המוות ומאפייניה של המיתה, נאמר: "צדיקים מיתתן בחולי מעינים" [7]. העובדה — שביום פטירתו ביקר פעמים אחדות בבית הכסא, חלץ תפיליו והצטער — מובלטת למדי במקורות [8].

מחלותיו האחרות של רבי יהודה הנשיא

תאורים נוספים של מחלותיו האחרות אינם מאפשרים פירוש רפואי מודרני מדוייק. מקרה אחד שנראה תמוה עשוי להצביע על תיעוד היסטורי אותנטי. מסופר במקורות חז"ל, כי מחלתו היתה חמורה מאוד וגרמה לו, שיאבד את זכרונו באופן זמני. לא ניתן לזהות את טיב המחלה שגרמה לאותה שיכחה זמנית [9]. טקסט נוסף מכיל שני תחלואים ממושכים: "קבל עליו שלוש-עשרה שנה של ייסורים. שש בצמירתא ושבע בצפרנא" [10]. משמעותה של הצמירתא — אבנים בכליות או בדרכי השתן [11]. אפשר שהתיסמונת כללה גם הפרעות אחרות בדרכי השתן, כגון דלקת השלפוחית או השופכה. ה' קוק [12] מצא אסמכתא לבעיותיו בדרכי השתן, בו מצויין, שעשרים וארבעה בתי-כסאות מצויים בין ביתו לבין בית המדרש, והוא נזקק להם בכל שעה. ראוי לציין, כי המקור מתייחס לרבי יהודה בר אלעאי ולא לרבי יהודה הנשיא. במושג צפרנא, צפדנא או צפדינה מדובר בנשירת שיניים, בדמם חניכיים או בדלקת חניכיים בכלל [13]. המונח עשוי לשמש לתאורי כיבים כואבים בפה גם מסיבות אחרות [14]. במדרש מתואר אירוע, ובו אליהו הנביא התחפש לרבי חייא, הניח את ידו על שני רבי יהודה הנשיא ורפאו [15]. כאב השיניים המתואר פעמים אחדות איננו מוטל בספק, אולם קשה להסביר את אופן ריפוי וטיב החלמתו.

רבי סבל גם מבעיות רימטיות. במקורות מוצגת פגיעה באצבעו. הכתובים אינם מבחינים בין פגיעה לבין כאב דלקתי ואם היתה זו האצבע ביד או ברגל [16]. באחד הטקסטים מצויין באופן מפורש, כי הנפחות היתה באצבעות רגליו [17]. האיזכור החוזר של הנגע עשוי לרמז על הישנותן של הבעיות הרימטיות.

רבי יהודה הנשיא, מגדולי הנשיאים במחצית השנייה של המאה ה' ובראשית המאה ה' לסה"נ, ערך וחתם את המשנה וזכה להערכה מיוחדת מצד בני-דורו ובדורות שלאחריו. כנשיא הסנהדרין כווננו פעולותיו לביצור מעמדם הכלכלי של היהודים בארץ-ישראל ולהיאחזותם בקרקע, לעיצוב פני המוסדות הדתיים-הלאומיים, להפצת ידיעת התורה ולקיום מצוותיה ולשמירת אהדות האומה. מעמדו הוכר מטעם השלטון הרומי, קשריו הידידותיים עם הקיסר 'אנטונינוס', המזוהה עם הקיסר קרקלה, ועושרו הרב — סייעו בידו להרמת קרנו של מוסד הנשיאות [1]. ספרות חז"ל מכילה יותר מידע על מחלותיו מאשר על מחלות שאר האישים והחכמים. ההפניות הרבות למחלותיו ולענייני רפואה בכלל משמשות מקור חי, מרתק ואותנטי להווי הרפואי בתקופה הרומית בכלל ותחלואיו של רבי יהודה הנשיא בפרט. המאמר הנוכחי דן במידע זה.

מחלות המעינים של רבי יהודה הנשיא

מחלת המעינים היתה הקשה בכל מחלותיו. תאור אנושי של ייסורי מחלת המעינים מוצג במקורות כך: מנהל האורוות של רבי יהודה הנשיא נהג לתת מספוא לבהמות. קול צהלתם לקראת האוכל נשמע למרחוק. לפיכך כיוון להאכילם בעת שהנשיא נכנס לבית הכסא, אולם קול צעקותיו מן הכאבים שסבל התגבר על קולותיהם [2]. בספרות חז"ל מופיע המונח 'תחתונות' לתאור הפרעות בפי-הטבעת, ובעיקר לגבי שחורים. לא מן הנמנע, שבמושג השתמשו להפרעות נוספות באזור פי-הטבעת, שגרמו לכאבים או לדמם. בין יתר איזכורי "התחתונות" מוסבר, כי סיבות שונות עלולות להסב נזק לבריאות האדם, וביניהן: "המתאמץ יותר מדי בבית הכסא" [3]. בעת העתיקה נהגו להשתמש בחלוקי אבנים לאחר פעולת המעינים. העניין הרב שהראה רבי יהודה הנשיא בפעילות זו מודגש באחד מביקוריו במרחצאות חמת-גדר. הוא הגיע למקום בערב שבת, וההוראה היחידה שנתן למלווי, ובהם תלמידיו, היתה: "בחרו לכם חלוקי אבנים ואתם מותרים לטלטלם למחר" [4].

רבי יהודה הנשיא הקפיד על הרגלי תזונתו. הוא דאג לזמני הארוחות ותדירותן, אולי לפי עצת רופאיו. כאשר אכל ביום — לא אכל בערב. אנו שומעים על הדיאטה של רבי וידיו הקיסר קרקלה והאמונות העממיות הרווחות בזמנם על השפעתם של ירקות שונים, כמו, למשל צנון, חזרת וקישוא על מערכת העיכול [5].

מרכזיים בחיי האומה, תוך הבלטת עיסוקיהם של הנשיאים בצורכי הציבור במרחצאות המרפא בכלל ובחמת-גדר בפרט [27].

רבי יהודה הנשיא גם הסתייע ברופאים. רופאו האישי היה שמואל, שהושפע מתורת הבריאות של בן זמנו גאלנוס, גדול רופאי העולם העתיק לאחר היפוקרטס [28]. שמואל עסק במספר מקצועות רפואיים, ואף המציא סם לטיפול בדלקת עיניים, שנקרא על שמו "קילורין דמר שמואל" [29]. טיפולו במחלת העיניים של רבי מתואר, כאמור, לעיל, באופן אנושי. לנשיא היתה פמליה קבועה, שעיקרה חכמים בבליים, שעסקו ברפואה: רבי חנינא, רבי חמא בר חנינא, רבי חייא, רבי אמי ורבי זירא, ככל הנראה, בהדרכת שמואל הרופא [30].

אפשרויות דיאגנוסטיות של מחלות רבי יהודה הנשיא

חלק מן המידע הרפואי המובא בספרות חז"ל איננו מסייע בידינו בקידום אבחנה רפואית מדויקת. כך, למשל, המוניטין של רופאו האישי שמואל מצביעים על מעמדו המכובד של החולה ולא על סוג המחלה, שלגביה ביקש את עזרתו. כך גם הם ביקוריו החוזרים במרחצאות המרפא בארץ ישראל, שאינם מצביעים על מיחוסים ספציפיים בעטיים ביקש טיפול רפואי, אולם גם הם מעידים על האופי הכרוני של מחלתו. רבי יהודה הנשיא היה כנראה בגיל העמידה כאשר מחלותיו תוארו בספרות חז"ל [31]. ייתכן שלקה במספר מחלות שאינן תלויות זו בזו.

לדעתו של א' שושן, למיחושיו של רבי יהודה היה רקע פסיכוסומטי. הוא הסתמך על אירוע, שבו רבי נענש, מכיוון שלא ריחם על עגל שנועד לשחיטה [32]. נדמה, כי ביסוד עניין זה עמדה הכוונה להצדיק לתלמידיו את סבלו הרב של רבם הנערץ. כאשר שושן הגיע למסקנתו, האפשרות לצרף את המיחוסים השונים של רבי לאבחנה כללית עדיין לא היתה ידועה. אפשרות כזו הועלתה רק בעשרות השנים האחרונות, עם הגדרת התיסמונת של מחלת מעיים דלקתית (inflammatory bowel disease). ואכן, הכאבים של מחלת המעיים הכרונית היו, למעשה, סיבלו העיקרי והקשה ביותר. הטחורים אינם יכולים להסביר את התמונה הכוללת של מצבו הבריאותי. פרט לאירועים קצרים של פקקת, הטחורים בדרך כלל אינם גורמים לכאבים ניכרים. כאבים שכאלה בזמן פעולת מעיים עלולים להיגרם מסדקים בפי הטבעת (anal fissures), או מדלקת החלחולת. על כן סביר להניח, שההפרעה הכרונית והחוזרת בתיפקוד המעי של רבי יהודה הנשיא היתה בגלל מחלת מעיים דלקתית.

נגעים בלתי סימטריים המלווים בכאב, החוזרים ונשנים במיפריקי האצבעות של רבי יהודה הנשיא, והמתוארים גם בכך משפחתו, עשויים להתיישב עם אבחנת שידגון (gout), שיגרון, או בשמה הקלאסי podagra. במקרה כזה, הצמירתא היתה יכולה להיגרם כתוצאה מאבני חומצת שתן. קיימת גם אפשרות של תסמינים אופתלמולוגיים בשיגדון, אם כי הם נדירים [33]. בתקופת המשנה והתלמוד היה השיגדון מחלה מוכרת, וכלשון המקורות, המאירים באופן אותנטי את מהות הכאבים החדים בעת התקף השיגדון, "כמחט בבשר החי" [34]. אם רגלו הנפוחה של רבי היתה כתוצאה משיגדון, הרי שהדבר היה מתועד במקורות בצורה בהירה ומובנת, אולם בטקסט רק מוזכר, שאצבעות רגליו של רבי נראו

רבי סבל גם ממחלת עיניים בלתי מוגדרת ונזקק לטיפולו של רופאו האישי: "שמואל... רופאו של רבי היה. חלה רבי בעיניו. אמר לו שמואל: אשים לך סם בעין לרפאותה. אמר לו: אינני יכול שחלוש אני וחושש מהכאב. אמר לו: אמרח לך מלמעלה. אמר לו: אינני יכול. שם לו תרופות בקנה חלול תחת הכר למראשותיו והתרפא" [18]. ייתכן שההחלמה באה מאליה במרוצת הטיפול שקיבל, שאין לו בסיס מדעי כלל ועיקר.

בספרות חז"ל מופיעה זיקה מעניינת בין מחלות עיניים לבין מחלות מעיים: "דבר שמכלה את העיניים ומדאיב את הנפש — אלו התחנותיות" [19]. מקור נוסף הקושר בין המחלות הוא, למשל: "אין מבקרין לא חולי מעיים ולא חולי העין" [20]. קשר זה עשוי להיות משמעותי לדיון שלהלן, בדבר האפשרויות הדיאגנוסטיות של מחלות רבי יהודה הנשיא.

מחלות במשפחתו של רבי יהודה הנשיא

מסתמנת האפשרות, כי למחלת רבי היה רכיב תורשתי. בגינאלוגיה של משפחתו מוזכר שמו של רבי יודן נשיאה, אשר גם הוא "לקה באצבעיה" [21]. הניסוח כמעט זהה לתיאורו של סבו, רבי יהודה הנשיא. גם כאן אין הטקסט מבהיר אם מדובר ביד או ברגל, ומה מהות הליקוי שממנו סבל.

איזכור בלתי ברור של מחלת הצרעת במשפחת רבי יהודה הנשיא מופיע בדיוניהם של חכמינו אודות שמו של המשיח [22]. מרבית החוקרים סוברים, כי צרעת בתנ"ך ובספרות חז"ל איננה המחלה המידבקת הכרונית הידועה כ-lepra ומתבטאת בשינויים בעור, בעצבים ובריריות — אלא מחלת הספחת (psoriasis). לפרה יובאה לראשונה למזרח התיכון מהודו באמצעות חייליו של אלכסנדר מוקדון בשנת 327 לפנה"ס, ואין לה כל עדות פליאור פתולוגיות לפני התקופה הביזאנטית [23]. אם אכן מדובר בספחת במשפחתו של רבי יהודה, אזי יש לכך רכיב גנטי ברור. עם זאת אין כל עדות שרבי עצמו לקה במחלת עור כלשהי. לפי חוקי התורה, הצרעת היתה גורמת לבידודו המוחלט של רבי [24]. גם "המצורע של בית רבי" אינו מזוהה בשום מקום נוסף בספרות חז"ל. מכל מקום, בעריכה הסופית של התלמוד הבבלי נותר רק איזכור מקוטע ויחיד לצרעת במשפחתו.

חפאיו של רבי יהודה הנשיא ושיטות ריפוי

בהתאם לתורת הבריאות בתקופתו נקט רבי במספר צעדים כדי להקל על סיבלו. הוא העתיק את מקום מושבו מבית-שערים לציפורי הממוקמת באזור גבוה ואוירה צח ומבריא [25]; הקפיד על הרגלי תזונה ואכילה; והשתמש, כאמור, בתרופות, כגון יין תפוחים נושן של נוכרי וסמי הרגעה; כמו כן נהג לבקר במרחצאות המרפא בחמייטבריה ובחמת-גדר, שלהם יצאו מוניטין בארץ ישראל ובעולם [26]. מימי רבי יהודה הנשיא התפרסמה חמת-גדר בחיי ההוללות שבה. קיומו של יריד פאגאני, מוקד שעשועים ואווירת שחיתות הביאו לסגנון מיוחד של הלכות בתלמוד הבבלי. מטרותיהם של בני משפחת הנשיאות בהליכה למרחצאות מרפא לצורכי ריפוי לא נאמרו באופן מפורש. ניתן להסביר זאת גם לאור מגמותיה של ספרות חז"ל בהצנעת בעיותיהם הרפואיות של אישים

"רבי איתננים הוה. כד הוה אכיל ביממא לא הוה אכיל ברמשא". (= כאשר היה אוכל ביום לא היה אוכל בערב).

(ירושלמי, פסחים פ"ט ה"א, לו ע"ב).

"אנטונינוס ורבי לא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת ולא קישות".

(בבלי, עבודה זרה יא ע"א).

"ת"ר (= תנו רבנן, שנו חכמינו), פעם אחת חש רבי במעיו, אמר: כלום יש אדם שירדע יין תפוחים של נוכרים אסור או מותר? אמר לפניו ר' ישמעאל ב"ר (בן רבי) יוסי: פעם אחת חש אבא במעיו והביאו לו יין תפוחים של נוכרים של ע' (שבעים) שנה ושתה ונתרפא... בדקו ומצאו נוכרי אחד שהיה לו... ושתה ונתרפא. אמר: ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים".

(בבלי, עבודה זרה מ ע"ב).

"כשחלה רבי נכנס ר' חייא ומצא שהוא בוכה. אמר לו: רבי, מפני מה אתה בוכה? והתניא: ...מת מחולי מעיים סימן יפה לו, מפני שרובם של צדיקים מיתתן בחולי מעיים".

(בבלי, כתובות קג ע"ב).

"דחזאי כמה זימני דעייל לבית הכסא וחליץ תפילין ומנח להו וקמצטער". (= שראתה (שפחתו) שנכנס כמה פעמים לבית-הכיסא וחליץ תפיליו והניחם והיה מצטער).

(בבלי, כתובות קד ע"א).

"אמר רבי: חביבין יסורין. קבל עליה תליסר שני שית בצמירתא ושבע בצפרנא". (= חביבים ייסורים. קיבל עליו שלוש עשרה שנים. שש בצמירתא ושבע בצפרנא).

(בבלי, בבא מציעא פה ע"א).

"ר' נפטר לביתו נכשל באצבעו וקרא על גרמיה (= על עצמו) רבים מכאובים לרשע... ועלה לביתו נתן עליה ספוג יבש וקשר עליה גמי (= גומא) מבחורין".

(ירושלמי, שבת פט"ז ה"א, טו ע"ג).

"עד שהיה רבי עולה לביתו נכשל באצבעו, וקרא על עצמו רבים מכאובים לרשע (תהילים לב, י) ... כיוון שנכנסו לביתו נתן עליה ספוג יבש וקשרה בגמי מבחורין".

(איכה רבה ד, כ, מהדר' בובר, עמ' 153).

"כשעלה רבי נכשל באצבעו קטנה. קרא על עצמו רבים מכאובים לרשע... כיוון שעלה רבי לביתו נתן עליה ספוג יבש וכרך עליה גמי מבחורין".

(ויקרא רבה טו, ד, מהדר' מרגליות, עמ' שכד-שכט).

"דחמינן אצבעתיה דר' מן גולגוקין ידיה". (= שרואים את אצבעותיו של רבי מסנדליו).

(ירושלמי, ביצה פ"ה ה"ב, סג ע"א).

מבעד לסנדליו. יתרה מזו, האבחנה של שיגדון איננה מסבירה את שאר תחלואיו, ובעיקר לא את מחלת המעיים, אשר העיקה עליו כל כך ומתועדת בצורה כה בולטת במקורות התלמודיים. לפיכך סביר לשער, שרבי יהודה הנשיא לקה במחלת מיפרקים אחרת.

האבחנה, העשויה להסביר את כל ההיבטים הקליניים והמשפחתיים במחלות רבי יהודה הנשיא, היא מחלת מעיים דלקתית עם קישוריה לדלקת מיפרקים סרונגטיבית (seronegative spondyloarthritis) ולסוג הרקמות HLA B-27 [35]. אם כך, אזי הצפדינה היתה, כנראה, כתוצאה מדלקת רירית הפה וכאבי העיניים קרוב לוודאי נגרמו על-ידי דלקת פנים העין (uveitis). התסמינים של הצמירתא כנראה שלא נבעו מאבנים בדרכי השתן אלא מדלקת השופכה, או שלפוחית השתן ובקישוריה, או אולי מכאבי בטן עקב דלקת המעי. ולבסוף, "הצרת של בית רבי" והנגעים במיפרקי רבי ובמשפחתו תואמים היטב את הקשר הידוע בין ספחת, דלקת מיפרקים ומחלת מעיים דלקתית.

טיפול יעיל במחלת מעיים דלקתית ובקישוריה באיברים אחרים לא היה קיים בימי רבי יהודה הנשיא. התאור שהוא "נרפא" מתייחס קרוב לוודאי להקלות חולפות במהלך הממושך של מחלתו. פרט למקרה אחד של שיכחה עצמונית, בעיותיו הבריאותיות ומחלותיו הכרוניות לא הפחיתו משיעור קומתו כתלמיד חכם, כמורה דרך וכמנהיג האומה הארצישראלית לדורות.

ברצוני להביע את הוקרתי ותודתי לחברי ד"ר יצחק לבל, המנהל לשעבר של המח' לריאומטולוגיה בבי"ח בארנט בלונדון, שליווה את המאמר בכל שלביו. עזרתו ומסירותו הם דוגמא לעבודה אנליטית משותפת ללא ליאות עם חבר רוע; ולפרופ' ערן דולב, קצין רפואה ראשי לשעבר ומנהל מח' לרפואה פנימית בבי"ח איכילוב, על העידוד הרב בפירסום המאמר. יסודו של המאמר בהרצאה בכינוס השנתי של האגודה הישראלית לתולדות הרפואה והמדע, שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן, בתאריך 25.3.96.

נספח :

לשון המקורות התלמודיים ותרגומם

"אהורייה דבי רבי הוה עתיר משבור מלכא. כד הוה רמי כיסתא לחיותא הוה אזיל קלא בתלתא מילי, הוה מכוין דרמי בההיא שעתא דעייל רבי לבית הכסא, ואפילו הכי מעבר ליה לקליהו, ושמעו ליה נחותי ימא". [= מנהל האורות של רבי היה עשיר משאפור המלך (הפרסי). כשנתן מספוא לבהמות היה קולם לקראת האוכל נשמע במרחק שלושה מילין. הוא היה מכוון לתת להם באותה שעה שנכנס רבי לבית-הכיסא כדי שלא יישמע קול צעקותיו מהכאבים שמהם סבל. ואפילו כך היה קולו מתגבר על קולם עד שהיו שומעים אותו יורדי הים].

(בבלי, בבא מציעא פה ע"א)

"... מביאים את האדם לידי תחתונות, ואלו הן: האוכל עלי קנים ועלי גפנים... והשונה שמרי יין... אף התולה עצמו בבית-הכיסא יותר מדאי" (= מדי).

(בבלי, שבת פא ע"א).

"אמר רבי זעירה לא אתייה (= לדעת פלוני), אלא כרבי חנינא דאמר: עולין היינו עם רבי לחמת גדר. והיה אומר לנו: ברוו לכם חלוקי אבנים ואתם מותרין לטלטלם למחר".

(ירושלמי, שבת פ"ח ה"א, טז ע"ג).

11. *Preuss J*, Biblical and Talmudic medicine. F. Rosner (trans & ed). Northvale-New Jersey-London 1993 (repr. 1978): 228.
12. קוק ה', "מחלותיו של רבי יהודה הנשיא", קורות, תשכ"ט; 4: 771-772.
13. *Kottek S*, Du scorbut au muguet: a propos de tsafidina. Rev. d'Hist. de la Med. Hebr., 1979; 131: 71-72.
14. *Beeson PB & McDermott W*, Textbook of Medicine. 4th ed; Philadelphia-London-Toronto 1975: 154.
15. בראשית רבה לג, ג, מהד' תיאודור-אלבק: 306-307; ר' גם: ירושלמי, כלאים פ"ט ה"ג, לב ע"ב; שם, כתובות פ"ב ה"ג, לה ע"א.
16. ירושלמי, שבת פט"ז ה"א, טו ע"ג; איכה רבה ד, כ, מהד' בובר: 153; ויקרא רבה טו, ד, מהד' מרגליות: שכת-שכט; השימוש בגומא [= קנה סוף] כסד מקובל אף בטיפול בדלקת מירפקים, כפי שמובא בטקסטים. ירושלמי, ביצה פ"ה ה"ב, סג ע"א.
17. בבלי, בבא מציעא פה ע"ב.
18. בבלי, נדרים כב ע"א.
19. בבלי, נדרים מא ע"א.
20. ירושלמי, עבודה זרה פ"ב ה"ב, מ ע"ד; על זהות בן משפחתו: נכדו של רבי יהודה הנשיא, ר' יהודה נשיאה הראשון, או נכדו של רבי יהודה נשיאה הראשון = ר' יהודה נשיאה השני, ר': הר (לעיל, הערה 1): 52; השוה: תא-שמע, י, 'רבי יהודה נשיאה', האנציקלופדיה העברית, ירושלים-תל-אביב תשכ"ח, יט: 220.
21. בבלי, סנהדרין צח ע"א; ר', למשל: עפשטיין א', מקדמוניות היהודים, וינה תרמ"ז: 109-110.
22. *Dauphin C*, Leprosy, lust and lice: health and hygiene in Byzantine Palestine. Bulletin of the Anglo-Israel Archaeology Society, 1996-1997; 15: 55; *Zias J*, Lust and leprosy: Confusion or Correlation? Bulletin of the American Schools of Oriental Research, 1989; 275: 30.
23. ויקרא יג, מדרמו; במדבר יב, יד-טו; מ"ב טו, ה; דה"ב כו, כא; ר' גם: *Hulse EV*, The nature of Biblical 'Leprosy' and the use of alternative medical terms in modern translations of the Bible. Palestine Exploration Quarterly, 1975; 107: 87-105.
24. בבלי, כתובות קג ע"ב.
25. דבורצקי א', "סגולות חמי-מרפא בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, תשנ"ד; *Dvorjetski E*, Medicinal hot springs in Eretz-Israel and 46-39: 1 in the Decapolis during the Hellenistic, Roman and Byzantine periods. ARAM Periodical, 1992; 4: 425-449; *Idem*, Roman emperors at the thermo-mineral baths in Eretz-Israel. Latomus, Revue D'Etudes Latines, 1997; 56: 567-581.
26. דבורצקי א', "חמי-מרפא בארץ-ישראל בעת העתיקה: מקומות קדושים או אתרי מרפא עממיים?", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, תשנ"ד; 16: 11-25.
27. ליכוביץ י' ולצר ר', הערך גאלנוס: 911-917. האנציקלופדיה העברית, כרך י' ירושלים תשכ"ב; *Nutton N*, Galen in the eyes of his contemporaries. Bulletin of the History of Medicine, 1984; 58: 315-324; *Jackson R*, Doctors and diseases in the Roman empire. London 1988, S.V. 'Galen'; *Kottek S*, Alexandrian medicine in the Talmudic corpus. Korot 1996-1997; 12: 80-89.
28. "הרפואה בארץ-ישראל במאות הראשונות לספירה", קתדרה, תשנ"ט; 91: 31-78.
29. בבלי, שבת קח ע"ב; ר' גם: מרגלית, ד', חכמי ישראל כרופאים, ירושלים תשכ"ב: 68-69; *Rosner F*, Jewish medicine in the Talmudic period. Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, 1996; 37: 2883-2886.
- "שמואל ירחינאה אסייה דרבי הוה, חלש רבי בעיניה. אמר ליה: אימלי לך סמא. אמר ליה: לא יכילנה. אשטר לך משטר? לא יכילנא. הוה מותיב ליה בגובתא דסמני תותי בי סדייה, ואיתסי". (= שמואל הירחי המומחה בעיבור החדש), רופאו של רבי היה. חלה רבי בעיניו. אמר לו (שמואל): אשים לך סם (בעין) לרפאותה. אמר לו (רבי): אין אני יכול, שחלוש אני וחושש מהכאב. אמר לו: אמרח לך מלמעלה. אמר לו: אין אני יכול. היה שם לו את התרופות בקנה חלול תחת הכר שלו (תחת מראשותיו), והתרפא.
- (בבלי, בבא מציעא פה ע"ב).
- "כהדא רבי אמי סלק עם ר' יודן נשיי' לחמת גדר לקה באצבעי. יהב עליה איספלני". (= זה רבי אמי עלה עם ר' יודן נשיאה לחמת גדר, לקה באצבעו ונתן עליה איספלנית).
- (ירושלמי, עבודה זרה פ"ב ה"ב, מ ע"ד).
- "ורבנן אמרי חיוורא דבי רבי שמו שנאמר 'אכן חולינו הוא נשא ומכאובינו סבלם ואנחנו חשבוננוהו נגוע מוכה אלוהים ומעונה' (ישעיה נג, ד)... אמר רב: אי מן חייא הוא [= אם מן החיים בימינו, (בדורנו) הוא הריהו] כגון רבינו הקדוש".
- (בבלי, סנהדרין צח ע"ב).
- "דתניא רבי מוטל בציפורי ומקום מוכן לו בבית שערים. והתניא, 'צדק צדק תרדוף' הלן אחר רבי לבית שערים. רבי בבית שערים הוה, אלא כיון דחלש אמטייהו לצפורי דמדליא ובסיס אוירא." [= רבי בבית שערים היה, אלא מכיוון שחלה ונחלש הביאורו לציפורי, שהיא גבוהה ואווירה מכושם (נעים)].
- (בבלי, כתובות קג ע"ב).

ב י ב ל י ו ג ר פ י ה

1. על דמותו ותקופתו, ר': מ"ד הר (עורך), ההיסטוריה של ארץ-ישראל, התקופה הרומית-ביזנטית, ירושלים תשמ"ה, ה; על דיון במחלתו, ר' דבורצקי א', חמי-מרפא בארץ-ישראל בימי בית שני, המשנה והתלמוד, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים תשנ"ב: 136-141.
2. בבלי, בבא מציעא פה ע"א; ר' גם: שם, כתובות קג ע"ב.
3. בבלי, שבת פא ע"א; ר' גם: *Jastrow M*, A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrasic Literature. New York, 1950, 1662.
4. ירושלמי, שבת פ"ד ה"ו, ז ע"א; שם; פי"ח ה"א, טז ע"ג; ר' גם: הרשב"ג א"ש, "מקומות המרפא בארץ-ישראל ומנהגי החיים העברים בהם בתקופת הבית השני והתלמוד", התקופה, תר"ף; 6: 233-232; דבורצקי א', "למהות שימוש של 'חלוקי אבנים' במרחצאות המרפא בארץ-ישראל בעת העתיקה", קורות, תשנ"ה; 11: 43-52.
5. ירושלמי, פסחים פ"ט ה"א, לו ע"ב; ר' גם: בבלי, עבודה זרה יא ע"א; שם, סנהדרין יא ע"א; בן חורים נ', "התזונה בתלמוד", הרופא העברי, תרצ"ז; 10: 93-99.
6. בבלי, עבודה זרה מ ע"ב; ר' גם: שוחט ר', "הרפוי על פי התלמוד", הרופא העברי, תרצ"ג; 2: 83.
7. בבלי, כתובות קג ע"ב.
8. בבלי, כתובות קד ע"א; על יום פטירתו והתכונה הרבה שניתלותה לכן, ר': *Guttman A*, The Patriarch Judah I: his birth and death. Hebrew Union College Annual; 1954; 25: 230-261; ר' יהודה הנשיא, דיוקנו של מנהיג במסורות ארץ-ישראל ובבל, ת"א, 1998, 300-337.
9. בבלי, נדרים מא ע"א.
10. בבלי, בבא מציעא פה ע"א.

(eds). Textbook of Rheumatology. 2nded. California 1985: 1359-1396; *Scott JT*, Gout in antiquity. The Arthritis and rheumatism council for researches — the antiquity of the erosive arthropathies. Conference Proceedings, Bath 1988: 25-29. ירניצקי א', "גורמים תורשתיים במחלות ראומטיות", רופא המשפחה, תשמ"ב; 10: 432-427.

Dieppe A, Doherty M, McFarlane DG & Maddison P, Seronegative spondarthritides. Rheumatological Medicine, Edinburgh-London-Melbourne-New-York 1985; 65-92.

Rosner F, Medicine in the Bible and the Talmud. New Jersey 1995 (repr. 1977): 214-215.

31. גוטמן (לעיל, הערה 8), שם.

32. שושן א', "מחלותיו של רבי יהודה הנשיא", קורות, תשל"ח; 7: 224-223.

Scharf J, Nahir M & Rubinovitch M, Scleritis associated with hyperuricaemia. Rheumatology and Rehabilitation, 1975; 14: 251-252.

34. כבלי, סוטה י' ע"א; *Rosner F*, Gout in the Bible and the Talmud. Ann Int Med, 1977; 86: 833; *Kelley WN, Harris ED & Ruddy ED*

אישים

הרי גורדון (1906-1988)

א' אמד,

חיפה

ושם עסק בעיקר במחלות טרופיות, במיוחד במחלת המלריה. אחרי המלחמה פירסם מספר מאמרים על מחלה זו.

ב-1946 התחילה התקופה השלישית בקריירה שלו כשהוא עובד בדנבר קולורדו ומנהל מחלקת ילדים בשני בתי-חולים האחד: Denver General Hospital והשני: Colorado General Hospital. יחד-עם-זאת היה גם יועץ בבית-החולים היהודי.

בדנבר היה בפעם הראשונה עצמאי, ויכול היה ליישם את אשר למד בקורנל. במרכז התענינותו היה חקר הניאונטולוגיה. הוא פירסם בפעם הראשונה את מחקרו על Vitamin E ויותר מאוחר חזר על נושא זה כמה פעמים. התקופה בדנבר הסתיימה ב-1952.

בדנבר הוא לא רק היה מנהל מחלקת ילדים אלא גם לימד רפואת ילדים באוניברסיטת קולורדו בדרגת פרופסור. ב-1952 קיבל הזמנה מבלטימור — מבית הספר לרפואה המפורסם ומכובד ג'ונס הופקינס. שם התמנה לפרופסור חבר וגם למנהל מחלקת הילדים. במקביל ניהל גם מחלקת הילדים בבית-חולים סיני במקום וכיהן כיועץ במחלקת ילדים בבית-החולים העירוני. ובתקופה זו, בבלטימור, פירסם את עבודתו החשובה בקשר למחלת ה-Retrolental fibroplasia. הוא היה האיש שהצביע על הנזקים החמורים שנגרמו ממתן כמות מוגזמת של חמצן לפג באינקובטור. ב-1961 הירצה באוניברסיטת Yale על הנושא: "On the offspring of diabetic mothers". באותו זמן גם ראה אור ספרו

Harry Gordon היה אחד מהבולטים בפדיאטריה המודרנית בארה"ב. מכיוון שהתפרס על תחומים רבים מאוד — היו שחשבוהו לרמב"ם המודרני. הוא נולד בברוקלין כבן של הרב המקומי. את לימודי הרפואה סיים ב-1929 באוניברסיטת קורנל.

גורדון התחיל את עבודתו במכון לפתולוגיה בבית-החולים מונטפיורי. את השכלתו הפדיאטרית רכש במחלקת הילדים של בית-החולים New-Haven בשנים 1930-1932. בעשור לאחר מכן — עד מלחמת העולם השנייה — עד 1942, עבד במחלקת ילדים של New York Hospital שהיה מסונף לאוניברסיטת קורנל. מנהל המחלקה שם היה אוסקר שלוס ו-סמואל לויין החליפו יותר מאוחר. לויין היה גם המורה של גורדון בזמן לימודיו באוניברסיטה. כאן במחלקה הם עסקו ביחד במחקר על התזונה ועל חילוף החומרים בילוד. הפירסומים הראשונים שלהם ראו אור כבר ב-1935 והתמקדו בחילוף החומרים הנשימתיים. ב-1942 פירסמו ביחד את ה-Rachford Lecture בשם: "Physiologic handicaps of the premature infant". ב-1944 זכו ביחד ב-Borden Award על סמך העבודה: "The metabolic basis for the individualized feeding of infants, premature and full term".

בין 1937-1942 עסק במחקר ב-Maternal and child Health Children's Bureau. בשנות המלחמה שרת בטקסס ב-Harmon General Hospital